

meggazdagodva családi otthonotok békeességében és munkahelyeteken egyaránt tudjátok maradéktalanul elvégezni mindennapi kötelességeiteket, betölteni magasrendű emberi hivatásotokat.

Oh imádkozzunk mindnyájan, egyen-egyen és összesen e megszentelt hajlékban buzgó áhítattal azért, hogy „az Ur, a mi Istenünk legyen velünk, amiképpen volt a mi atyáinkkal; ne hagyjon el minket, el ne távozzék tőlünk, hanem hajtsa magához a mi szívünket, hogy járjunk minden őutaiban“, hogy imádságunk, áhítatos leborulásunk jutalmaképpen időről időre boldog megnyugvással érezzük Istenünk, gondviselő édes Atyánk megszentelő, éltető áldását. Amen.

Dr. KOVÁCS LAJOS

B E S Z Á M O L Ó

A KÖKÖSI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETÉRŐL ÉS TEMPLOMÁNAK ÚJJAÉPÍTÉSÉRŐL

Egyetemes egyházunkban kevés olyan gyülekezet van, amely évszámmal pontosan meg tudná határozni keletkezésének idejét. Ilyen írásbeli dokumentum a kökői unitárius gyülekezetnek a birtokában sincs. De hogy a reformáció eszméi hamar eljutottak e helyre, ezt abból is gondolhatjuk, hogy ez a község a szászlakta vidékkel, sőt magával Brassóval is közvetlen szomszédságban élt a múltban, ahová a lutheri tanok korán eljutottak. Az új eszmék felkeltették az érdeklődést a környékbeli lakosságban. Tudjuk, hogy a lutheri tanok megrekedtek a németajkú lakosság körében; a magyarlakta vidékeken a reformáció más két irányzata, a kálvinista és unitárius vallás hódított.

Amikor 1568-ban a történelmi nevezetességű tordai országgyűlésen Dávid Ferenc a vallásszabadság eszméjét hirdette és Erdély nagy része fejedelmével, János Zsigmonddal unitáriussá lett, e község akkori híveinek az a része, amely ezt a templomot bírta, lelkészeivel együtt Dávid Ferenc mellé állott. Ez az egységes csatlakozás jó hatással volt a gyülekezet későbbi életére. Az új hit minden tekintetben változást eredményezett. Ennek egyik mozzanata, hogy a gyülekezet szűkre szabott kicsiny templomát, amely már akkor öreg templomnak számított, kibővítette, mégpedig úgy, hogy a szentélyt lebontva, az eredeti hajó szélességével párhuzamosan kelet felé még egy akkorával megtoldta. Ekkor nyerte mai formáját és méreteit, a XVII. század első felében. Az új hit még nem volt olyan erős, hogy a régi emlékeket eltemesse. A szentély egyes részeit megőrizve, beépítették az új falakba, amint most is látható a szentélytartó és a karzat alatt a három kis vakablak. Egy szájhagyomány szerint a templomot a prázsmári szászok építették egy, a Brassó irányába mélyen benyúló legelőrészt. Hogy a templom a XVIII. század második felében

milyen képet mutatott, arról részletes leírás maradt fenn az 1789-ban Lázár István püspök látogatása alkalmával felvett alábbi jegyzőkönyvben.

„*A belső ingatlan jók* (Prot. Gen. Visitationis in Tracta Háromszék, A. 1789. 287.). Vagyon egy fundus benn a faluban a felszegben egy felől Jakots György és Gronszki Sándor, más felől N. Serester Ferenc Özvegye Thók Mária, harmadik felől Tiszt. Kökösi György diocesanus Esperest és Árkosi Pap Eo kegyelmek belső fundussaik, és negyedik felől az irt Gronsz(k)y Sándor fundussára szolgáló út szomszédságában. Mely funduson vagyon az Ecclesia kő temploma és Tornyá Sendely fedelek alatt, lévén a Templomnak már megromladozott kő kerítése, és ebben való bejárás a Czinteremmel in nexu lévő Torony alatt vas-sarkú és fazáras deszka ajtón; a Czintermen kívül pedig vagyon az Unitaria Ecclesiának közönséges Temető helye mely rész szerént sántzal, rész szerént szomszéd fundusok kertjével vagyon körül-vétetve; sőt benn a Czinteremben is vagynak temető sírok; a Templomnak két deszka ajtai vas sarkokkal és egyike fa, a másika vas zárákkal, s egyik ajtó előtt fa Tornác sendelyes fedél alatt. Világosítják pedig a Templomat délről három nagyobb és éjszokról egy kis kerek ablakok, lévén az egész Templom fejez deszka párkányos Mennyezettel, melynek közepén vagyon egy négyszegű piatzocsa és ebben obliterált irások s virágzások. A Templom béli székek mind borulók s festetlenek, a prédikáló szék pedig apró kövekből s Téglákból rakottatott lévén, ezen három betűk: A.V.S. a prédikáló szék előtt elevate találtatott az oskolában tanuló Gyermek helye különös deszka rekeszben; de ennek sufferáltatását determinálta a Visitáció is az Ecclesia jelentésére, azért pedig, hogy ez által légyen a Templomnak arra alkalmas Piattza, hogy a Sz. Communióra az Hívek elő állhassanak cum comoditate. Ezen írt rekeszben vagyon az Éneklő pulpitus is festékes deszkából: festékes deszkából lévén a prédikáló szék felett való korona is. A Templom nap nyugot felől való végében pedig keresztül vagyon egy kar festetlen deszkázattal és párkányzattal. Ezeken kívül a mingyárt elébb declarált, Pulpitus mellett találtatik egy kerek fejez asztal is. Az egész Templom padimentoma is deszkából vagyon, úgy a prédikáló szék párkánya is deszka, és ezen alkalmaztatva vagyon sárga pántlikás zöld posztó. A toronyban két Harangok, de quibus infra.“ Folytatódik a jegyzőkönyv a többi egyházi épületek leírásával, majd Secundo alatt A külső ingatlanok előszámlálása, Tertio alatt az Ingó jók.

„10mo. Harangok.

A fennebb puncto primo sub Nro 1mo deklarált Toronyban vagynak egy nagyobb és egy küssebb Harangok, mellyek közül a Nagyobban Literis Majusculis ezek vagynak: Venite, Audite, Verba Vitae Ec. Unit. Kökösi Past. M. C. Bedőházi AE. Andr. Killye, 1707. A küssebben pedig ezek: Ontetett Ano 1601 Isten ditsőségére“.

Megemlékezik a jegyzőkönyv a belső emberek javadalmazásáról, a gyermekek iskoláztatásáról, stb. A déli bejáratot képező kőkeret, a rajta levő 1716-os évszámmal és latin felíratával azt is elárulja, ki volt abban az időben a lelkész és tanító: „Joannes Dersi et Michael Szabó.“

Ezek a feljegyzések arról győznek meg, hogy itt már a XVIII. században egy jól megszervezett unitárius gyülekezet működött. Békés fejlődését azonban sokszor megzavarta az e vidék fölött áthúzó csapás, a háború.

Ennek következtében a templom többször is leégett, amit az eredeti ajtó felett megszenesedett gerenda is igazol. Komoly károk keletkeztek az 1848—1849-iki szabadságharc idején, Háromszék önvédelmi harcában. Orbán Balázs szavai szerint „a kökői híd volt az a pont, hol az ellenség legtöbbször kísérte meg a betörést, s bár annak természetes védelmi vonala nincsen, hősök keble alkotta ott, mint hajdan Spártának ledönthetetlen falait“. A nagy romlás mégis bekövetkezett. Erről szól az a jegyzőkönyv, amely 1852-ben készült egy püspöki látogatás alkalmával. Így kezdődik: „Januárus 17-én reggel a laborfalvi hitrokonok élénk kíséretében érkezék vizsgálószékünk ezen Kökös megye kebelébe, s istentisztelet tartását főpásztori köszöntéssel és áldásmondiással kezdi, főtisztenlendő püspök Székely Sándor úr elnöklete alatt, köri esperes Kiss Mihály, fő consistoriumi tanácsos Szentmihályi József jelenlétükben.“ „Fent említett püspöki vizsgálat által összeírt ingó jók, ezüst, ón edények és szövetek, ládák, levelek és könyvek a csak most említett vészes időben mind elraboltattak.“ A terhes idők elmúltával új korszak áll be a gyülekezet életébe, a megújulás ideje. Lázás építkezés következik. 1878-ban megépül a mai lelkészi lakás. Nyomban utána kántori lakást is építenek. Szerencsétlenségükre a lelkészi telken leég a csűr, amit még abban az esztendőben újjáépítenek.

Az 1884. június 8-án felvett jegyzőkönyv így szól: „Teljes ekklezsia gyűlés tartatott, tiszteletes Serester Sándor elnöklete alatt, holott is az alábbiak tárgyalattak: Felhossa gondnok afia, hogy az egyház számos tagjai azon véleményt nyilváníták, hogy jónak látnák a templom belsejét is egyúttal egyenesre simíttatni. A gyűlés egyértelműleg jónak látja a mostani görbe fal simíttassék egyenesre, ablakok, ajtók köze, valamint a szószék is a mostani ízlésnek megfelelőnek igazíttassanak ki. Ezen javítás egység útján elvállalja Sepsiszentgyörgyi Szinte József úr 40 frt-ért.“ Jelentős átalakítás lehetett, mert még a helybeli református egyházközség történetét elbeszélő írás is megemlíti ezt a munkát: „1884. június havában az unitárius templom újra vakolatván és meszeltetvén; a régi vakolat lebontásával a régi falon látható vala, hogy régente a falak festve voltak, kis kerek ablakkal, mint a jeleni g. k. templomok, s miként az unitárius templomot renováló ács pallér nyilvánította, a templom nyugati végén az ifjak karában 1015 építési év vala feljegyezve a lebontott meszelések alatt, mit ők újra bemeszeltek.“

Sokoldali építkezés és javítás az egyházi jótevők hosszú sorát indította el. Első helyen említem a Serester családot. A 48-as háborúban elveszett úrvacsorai felszerelések helyébe újakat adományoztak. Úrasztali és szószéki terítőkkel látták el a templomot. Ma is értékes templomi felszerelések. Serester Ignác, a gyülekezetnek egykori pénztárosa földadományával segített a gyülekezetben. Kis Zoltán rektor uram egymaga 23 hold földet és egy kertet adományozott az egyháznak a rajta levő családi kriptával. A kert ma is az egyházközség használatában van. Földes János és neje, Kökői Anna adományából 1890-ben a templom belső berendezését újították meg. És még hány buzgó egyháztag igyekezett az egyházközség anyagi helyzetén segíteni! Méltán jegyzi fel az 1896-ban megjelent emlékkönyv: „A kökői gyülekezetről csak a fejlődést tanúsíthatjuk. Anyagi helyzete annyira javult, hogy ma a háromszéki vagyonosabb unitárius gyülekezetek közé sorolhatjuk, noha híveinek száma

alig haladja meg a négyszázat. Sokat szenvedett 1848-ban, de a hívek áldozatkészsége ismét helyre állította az egyházközség megrongált anyagi viszonyait.“

Serester Sándor közel 50 évig volt lelkésze a kökői gyülekezetnek. Utána Lőrinczi Dénes, a későbbi tordai lelkész és esperes következett. Rövid időt, mindössze 6 évet töltött Kőkösben. Az ő ideje alatt létesült a templomalap, melynek fő célja és kiható rendeltetése az volt, hogy abból az egyházközség régi és kis temploma helyett nagyobb és díszesebb templomot építsen.

Lőrinczi Dénest követte Vaska Béla, aki 1900. július havában köszöntött be. A gyülekezet idősebb nemzedéke még jól emlékezik az egykori lelkészi családra. Az első világháború itt érte. Nehéz időkben kellett örködni és helytállania a gyülekezetben. 1918 tavaszán egészségi állapota annyira meggyengült, hogy állásáról lemondott. Helyébe Ferencz József püspök, Benedek Gábor csokfalvi lelkészt nevezte ki.

Az első világháború sokat rontott a gyülekezet életén. Elvitték a nagy harangját, de elvitték a gyülekezet színe-javát is és derék férjek, édesapák maradtak a harctéren, 1926-ban a harangot visszaszerezték, a templomot gyönyörű orgonával szerelték fel, a kántori lakás mellé felekezeti iskolát építettek. Erdemes kántortanítók jöttek a gyülekezetbe, néhai Bedő Imre és az áldott emlékü Kiss Dénes. De ismét egy világegés következett, a második világháború, melynek borzalmait saját életünkben jól ismerjük.

A legnagyobb megpróbáltatás azonban ezelőtt 17 évvel érte ezt a gyülekezetet, amikor 1954. november 22-én hajnalban a templom, teljes berendezésével, gyönyörű orgonájával a lángok martalékává vált. Egy, a kályhából kipattanó szikra a templom felső padlásán belekapott az egyik korhadt gerendába és vasárnap déltől másnap hajnalig izzott, és egy erősebb légáramlattal felgyulladva, teljesen lángba borította a templomot. Minden porrá égett, csupán az úrasztala, a szószéki és úrasztali terítő, a most is látható két ajtó és a gyülekezet hite és egyházszeretete maradt meg. Ez volt az az alap, amiből kiindultunk. Egyházi Főhatóságunk nyomban a szerencsétlenség után felkarolta ügyünket és a helyzet tanulmányozására megfelelő szakembert küldött ki Debreczeni László kolozsvári műépítész személyében. Az elkészített tanulmányt és újjáépítési tervet jóváhagyás végett az Országos Műemlékbizottsághoz, Bukarestbe továbbítottuk.

Nem telt el tétlenül az idő amíg az építési engedélyt megkaptuk. Gyűjtöttük a pénzt és az anyagot. Időközben az ásatások nyomán felszínre kerültek olyan dolgok, amelyek a templom műemlék jellegét még jobban kihangsúlyozták és 1962-ben felvették a műemlékek listájára, megállapítva, hogy az első építés, a templom nyugati része a XIV. század elejéről való s annak helyreállítását az Országos Műemlékbizottság hivatalosan elrendelte. Az első lépés a falak kijavítása volt. Erre a feladatra Csáki Lajos és Csáki Ferenc árközi kőművesmestereket fogadtuk fel. Az egy méterrel magasított falakat körbe, az előírás szerint vasbeton koszorú öleli át. Erre épült rá a tetőzet. Ezt a munkát Kreiter Gyula gelencei ácsmester vállalta munkatársaival együtt. A szakmunkások mellett naponta 8—10 személy dolgozott közmunka címén. 1966. szeptember utolsó vasárnapjára a templom fedél alá került. A cserepezést jórészt a hívek végezték. A Főtisztelendő úr emlékezetes körútja alkalomával ezeket írta az egyházközség jegyzőkönyvébe: „Jól esett lelkemnek, hogy tíz év múlva itt való előzetes járásom után sikerült a leégett templomot tető alá hozni.“ A templom belső és külső vakolását ugyancsak a Csáki test-

vérek végezték. Amikor ezzel is készen voltunk és közmunkával az alsó és felső padolás is befejezést nyert, a mennyezet díszítésére került a sor. Ennél a munkánál és a megelőző munkálatoknál is önzetlen útbaigazításokat kaptunk Kónya Ádám tanártól, aki a mai napig élénk érdeklődéssel és kiváló szakértelemmel kísérte a tennivalókat. Hálásak vagyunk azért a dolgozatért is, amelyet templomunkról a Múzeum kiadványai során készített és közzétett.

A templom mennyezete a leégés előtt is festett volt, közepén 1816-os évszámmal. Noha kopott és az időtől elszíntelenedve egy-egy helyen, azért ekessége volt a templomnak. Ezt oda visszaálmolni a hívek legforróbb vágya volt. Ez a vágy hajtott és mi elindultunk, mint a keleti bölcsek fényes csillag nyomában és eljutottunk Vargyasra. Bekopogtattunk egy szerény hajlékba, ahol szeretettel és megértéssel fogadtak. Jövetelünk célját előadva, idős Sütő Béla hitrokonunk és kedves felebarátunk így válaszolt: „Én már öreg ember vagyok, de Isten segédelmével megpróbálok Önökön segíteni.“ És a festett kazettás mennyezetet nekünk ide visszaálmolta csodálatosan szép művészi formában.

Népművészeti alkotások között az utóbbi időben ilyen értékes munka nemigen született, mondják a szakemberek. A kazetták felszerelését, az egyházközség hívei végezték. A templompadok rölgyfából készültek. A gyülekezet, látva, hogy a kitartó munka kezdi meghozni gyümölcsét, nagyszámban jelentkezett az adományokkal. Először a kiegészítő ablakok helyére új ablakok kerültek.

Az unitárius templomban központi helyet foglal el a szószék. Arra is került adományozó.

Az aranykönyv és a jegyzőkönyv minden adományt, minden mozzanatot megörökít. Amint az nálunk gyakorlatban van, minden újévi istentisztelet alkalmával az adakozók neveit felolvastuk és fel fogjuk olvasni a legközelebbi újévi istentisztelet alkalmával is.

A kívülről kapott támogatás tekintetében első helyen említem a Vallásügyi Hivatalt, ahonnan a gyülekezet jelentős pénzbeli segínyt kapott. Az egyházi központ segélyalapjából 14.000 lejt utalt ki Főtisztelendő püspök úr, valamint a háromszéki egyházkör gyülekezetei és lelkeszei nagy mértékben segítettek egyházközségünket a templom újjáépítésében.

Nincs annyi pénze a világnak, amiért a kökösi gyülekezet eladná újjáépített szép műemlék templomát. Tisztelettel jelentem a legfőbb egyházi képviselők előtt, hogy mi a nagy feladatot végrehajtottuk, a templom újjáépítésének befejezése ünnepélyes pillanatában együtt adunk hálát Istennek, hogy a mai napot megértük.

MÁTYÁS GYORGY

A KÖKÖSI UNITÁRIUS, KÖZÉPKORI TEMPLOM FELTÁRÁSA ÉS HELYREÁLLÍTÁSA

A mai Kovászna megye déli peremén, csaknem az Olt-Feketeügy összefolyásának szögletében helyezkedik el Kökös, az említett két folyóvíz között elterülő Szépmező déli szomszédságában. A falú nevét elsősorban a Feketeügy hídfőjénél 1849. július 2-án lezajlott, emlékezetes heves csata tette ismertté, melynek szomorú epizódja volt a Gáber Áron hősi halála.

A helység északkeleti, néhány méterrel magasabb szélén emelkedik a különálló harangtoronnyal rendelkező unitárius templom, amely 1954-ben tűzvész martaléka lett.

A templom jellegzetesen népies részletformáival, leginkább XVIII. századi eredetet mutatott. Megerősítette ezt a látszatot az 1716-os évszámmal ellátott déli bejáró, a hajó-szentély tagolás hiánya, az eléggé jellegtelen támpillérek, valamint egyébként meg nem vizsgáltan elpusztult kazettás famenyvezete. Nem tesz említést, örökbecsű leírásában a kökös-i templomról a félköríves és csúcsíves templomokat egyébként különös gonddal részletező Orbán Balázs sem. Későbbi szakmunkák újra csak hallgatnak róla.

Ez egyébként jórészt érthető is, hiszen rendkívül érdekes kiképzésű reneszánsz stílusú déli bejáróját kivéve, a többi és tegyük hozzá, két illetve négy évszázaddal korábban épült műrészletei jórészt az utólagos vakolat alatt, vagy pedig a templom alapfalain belül illetve kívül a föld alatt rejtőztek.

Az 1954-es tűzvész nyomán tetőzet nélkül maradt templom falairól, az esővíz hatására s a kincs után turkálók kezenyomán egyaránt hullott a vakolat. Amikor 1960-ban először láttam a templomot, már látszottak a nyugati falak időközben esőtől részben lemosott falképmaradványai. A déli fal festett bélletű ablaka is részben kibontva tátongott, akárcsak az utólag sekrestye-bejárónak bizonyult, boltívvvel záródó „vakfülke“ az északi templomfalon.

Az első helyreállítási terven dolgozó Debreczeni László, amint szíves szóbeli közlése alapján tudom, már korábbi, középkori szentélyalapfal jelenlétét is feltételezte, azonban idő hiányában, kellő méretű kutatóárkot nem tudott huzatni, a templomtér keleti részében.

Az akkori Brassó tartomány építészeti tervezőintézete, jelen sorok íróját felhatalmazta a helyreállítást megelőző feltáró-munka elvégzésével.

Először a déli falon a korábbi kincskeresgélések nyomán részben már feltárt középkori ablak teljes kiszabadítására került sor. A méreteiben a környékbeli, gelencei és gidófalvi félköríves templomok ablakaihoz hasonlító,